

Цитування:

Денисюк Ж. З. Еволюція образу ромської спільноти в європейському сучасному мистецтві. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 1. С. 168–172.

Denysiyuk Zh. (2024). Transformation of the Artistic Image of the Roma Community in the European Contemporary Art. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 168–172 [in Ukrainian].

*Денисюк Жанна Захарівна,
доктор культурології, доцент,
в.о. проректора з наукової та виховної роботи
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0003-0833-2993>
ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/G-9549-2019>*

ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ РОМСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУЧАСНОМУ МИСТЕЦТВІ

Метою статті є актуалізація ромських образів у художніх творах кінця ХХ – початку ХХІ ст. **Методологія дослідження.** Для осмислення та реалізації мети було використано культурологічний та історичний підходи, для вивчення еволюції ромських художніх образів використано такі дослідницькі методи, як хронологічний метод, мистецтвознавчий аналіз та ін. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше комплексно досліджено трансформацію презентації ромів у європейському образотворчому мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ ст.; проаналізовано внесок сучасних ромських митців у формування нового образу своєї спільноти. **Висновки.** У статті проаналізовано специфіку зображення представників ромської спільноти в сучасному мистецтві Європи. Встановлено внесок ромських митців-новаторів, таких як Альфред Ульріх, Ден Тернер, Делейн Ле Бас, Одон Гюдьї та ін., які проклали шлях до самопрезентації ромів і сформували новий образ своєї спільноти. Досліджено роль сучасних ромських художників у утвердженні ромської ідентичності та використанні нових форм мистецтва для передачі складних реалій ромських громад сьогодення. Досліджено творчий доробок провідних сучасних ромських художників, зокрема Даміана Ле Баса, Емілії Рігової, Дена Тернера, Сельми Селман та ін., які художніми засобами, поєднуючи традиційне ромське мистецтво із сучасними техніками, відображають ромську ментальність. На низці предметних прикладів встановлено, що роми в різні часи, як і в сучасний період, були і є об'єктом посиленого інтересу художників через особливості своєї появи та міграції на теренах Європи, специфіки етногенезу, самобутньої матеріальної та духовної культури, етнічної єдності та стійкості.

Ключові слова: роми, образотворче мистецтво, живопис, репрезентація, мистецтво ромів, образ ромів в живописі.

Denysiyuk Zhanna, D.Sc. in Cultural Studies, Acting Vice-Rector for Scientific Work and International Relations, National Academy of Culture and Arts Management

Transformation of Artistic Image of Roma Community in European Contemporary Art

The article is devoted to the analysis of the specifics of the image of representatives of the Roma community in the fine art of Europe. The contribution of innovative Roma artists, such as Alfred Ullrich, Dan Turner, Delaine Le Bas, Oden Gyudy and others, who paved the way for self-presentation of the Roma people and formed a new image of their community. The role of modern Roma artists in the establishment of Roma identity and the use of new forms of art to convey complex realities of today's Roma communities has been studied. The article analyses the creative work of leading contemporary Roma artists. In particular, Damian Le Bas, Emilia Rigova, Den Turner, Selma Selman and others, who using the artistic tools, by combining the traditional Roma art with modern techniques, reflect the Roma mentality. **The purpose of the article** is actualisation of Roma images in the works of art of the late 20th – early 21st centuries. **Research methodology.** To understand and realise the purpose, the cultural and historical approaches were used, and to study the evolution of Roma artistic images the research methods were used, such as chronological method, art analysis, among others. **The scientific novelty** lies in the fact that transformation of the presentation of Roma people in the European art of the late 20th – early 21st centuries century was comprehensively investigated for the first time. The contribution of modern Roma artists to the formation of a new image of their community was analysed. The obtained **conclusions** assume that, based on a number of specific examples, it was established that Roma people at different times, as well as in the modern period, were and are the objects of the increased interest of artists due to peculiarities of their origin and migration within the territory of Europe, as well as the specifics of ethnogenesis, original material and spiritual culture, ethnic unity and stability.

Keywords: Roma people, fine art, painting, representation, Roma art, image of Roma people in painting.

Актуальність теми дослідження. Протягом століть у європейському образотворчому мистецтві переважали стереотипні зображення ромської спільноти, які базувалися на упередженнях та призводили до викривленого сприйняття ромської культури. З розвитком романтизму відбулася ідеалізація та екзотизація образу ромів, що також не відповідало реальності. Лише у ХХ ст. ромські митці почали активно формувати автентичний образ своєї спільноти та протидіяти стереотипам за допомогою мистецтва. Тож актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю простежити трансформацію художніх образів ромів в європейському живописі середини ХХ – початку ХХІ ст. та проаналізувати роль сучасних ромських митців у ствердженні культурної ідентичності своєї спільноти. Це дозволить визначити специфіку презентації ромської культури та виявити роль сучасних ромських митців у формуванні нового образу своєї спільноти.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про зацікавленість вітчизняних та зарубіжних науковців до теми презентації ромів в образотворчому мистецтві. Серед праць вітчизняних дослідників ґрунтовними є дослідження В. Бамбули, О. Данілікіна, Н. Зінкевича, М. Іванеско та ін. До фундаментальних праць зарубіжних науковців належать наукові розвідки А. Фрезера, Р. Бакленда та ін. В колі інтересів науковців переважно вивчення етногенезу, етнографії, вірувань циган. Окремі праці присвячені фольклору та побуту. Проте досі не проводилося комплексного дослідження презентації ромської культури в європейському образотворчому мистецтві.

Мета дослідження – проаналізувати трансформацію образів ромської спільноти в європейському образотворчому мистецтві середини ХХ – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Образ ромів у європейському образотворчому мистецтві пройшов довгий шлях еволюції. Протягом століть роми зображувалися виключно в стереотипних амплуа – як бродячі музиканти, танцівники, жебраки, злодії, шахраї. Їхнє повсякденне життя, культура, традиції залишалися поза увагою художників. Однак, з появою у ХХ ст. покоління ромських художників, які протидіяли усталеним стереотипам і показували ромську культуру зсередини, ситуація почала змінюватися. Ден Тернер (*англ. Dan Turner*), Альфред Ульріх (*нім. Alfred Ullrich*), Кіба Лумберг (*фін. Kiba Lumberg*) та інші художники ромського

походження зображували повсякденне життя ромів, їхні сім'ї, традиції, ремесла розповідаючи про ромську культуру від першої особи. Це допомогло європейцям побачити ромів як звичайних людей, а не як екзотичних чужинців.

Ці художники стали використовувати ромську культуру та їх яскраву ідентичність, як інтерпретацію всього світу, а не просто, як фольклорний елемент. Сприяли змінам в образі ромів європейського живопису не тільки нові стилі в мистецтві, а й і нові погляди художників, які вже відображали в своїй творчості глибше розуміння та виказували повагу до ромської культури та її ідентичності.

У сучасному мистецтві поступово формується новий образ ромської спільноти як соціально активної, яка відстоює свої права. Ромські митці в своїй творчості все частіше виступають проти дискримінації та історично укорінених стереотипів, прагнуть донести голос свого народу до європейської аудиторії. Зокрема, у сучасному в мистецтві роми постають не лише екзотичною національною меншиною, а й повноправними громадянами, що вимагають рівних прав та можливостей. Це простежується в соціально-критичних роботах багатьох ромських художників. Одним з них є Шеймус Макфі (*Shamus McPhee*) – шотландський художник і активіст ромського походження. Він порушує питання пригнічення та маргіналізації ромської громади, використовує мистецтво як засіб мистецького діалогу, щоб привернути увагу до проблем ромів та зробити їх видимими в суспільстві. На виставці *In-Betweeners III* Макфі зобразив 6 відомих осіб, які, як вважається, мають ромське коріння. Мета – ініціювати дискусію про тих, хто приховує своє походження через страх дискримінації. Творчість Ш. Макфі спрямована на боротьбу зі стереотипами щодо ромів та утвердження їхньої культури та спадщини [6].

Сучасне ромське мистецтво відіграє помітну роль у розвитку культурного та художнього життя Європи. Воно не лише відтворює традиційні мотиви, а й демонструє ромську культуру як невід'ємну частину сучасного суспільства, що заслуговує на увагу та визнання. Ромські митці, поєднують фольклорні традиції з новітніми напрямками, створюють унікальний мистецький простір. Їхня творчість сприяє розумінню багатогранності ромської культури. Важливо, що сучасне ромське мистецтво не обмежується вузьконаціональними рамками – воно є частиною загальноєвропейського культурного поля. Інтерпретуючи ромську ідентичність,

митці збагачують загальний мистецький дискурс, роблять його різноманітнішим. Роботи художника-графіка угорського походження О. Гюдї присвячені висвітленню історії та культури ромів. Митець походить з традиційної родини ромів, тож в його творчості відчувається вплив ромського фольклору та символізму. На своїй персональній виставці він представив серію робіт, присвячених Святій Маргариті з династії Арпадів – угорській принцесі ромського походження та її батьку королю Бели IV. У цих роботах поєднано містичні мотиви ромських легенд з традиціями угорської класичної графіки. Художник часто використовує символ ворона як втілення духовності та мудрості, його роботи сповнені казковості та фантазії, створюють особливий світ за межами реальності. Творчість О. Гюдї дозволяє краще зрозуміти культуру ромів Угорщини та їхню історію. Він показує ромів не лише як маргінальну групу, а як невід'ємну частину угорського суспільства зі своїми традиціями та спадщиною, його мистецтво сприяє формуванню позитивного образу ромів [7].

Ще одним ромський художник – Мустафа Асан (*Mustafa Asan*), швейцарський художник ромського походження, який у 2013 році заснував *Roma Jam Session Art Kollektiv (RJSaK)* – транснаціональний колектив, який прагне привернути увагу до ромської спільноти та її внеску в розвиток сучасного суспільства. У своїй творчості митець прагне розказати про себе та своє походження через власну мистецьку практику й досвід. Його роботи в живописі представляють ромське мистецтво та транснаціональну ідентичність. Метою його мистецької діяльності є прагнення до культурного визнання європейської ромської меншини, як невід'ємної органічної частки визнаної суспільством. Серія картин М. Асана «*Gelem Gelem*» (2007) з одного боку відображає дискримінаційний світ ромського буття, а з іншого – відтворює атмосферу великих міст де сучасні роми почувають себе як вдома.

На початку ХХІ ст. ромські митці прагнуть відійти від застарілих шаблонів і показати повсякденне ромське життя. На полотнах, фотографіях, інсталяціях зображують представників спільноти як сучасників з їхніми проблемами, прагненнями та мріями. Теми дискримінації, бідності, соціальної нерівності також знаходять відображення у творах багатьох сучасних ромських митців, які прагнуть створити реалістичний портрет ромів без прикрашання, але й без зайвої викривальності подій. Сучасне мистецтво

руйнує застарілі стереотипи та демонструє, що роми – не екзотичні мандрівники минулого, а наші сучасники. Делейн Ле Бас – британська художниця ромського походження, у своїй творчості порушує питання ідентичності та історії ромів, використовує різні види мистецтва – живопис, скульптуру, текстиль, перформанс. У своїй виставці *Incipit Vita Nova* (2023) Д. Бас створила цілісний артпростір з живопису та інсталяцій, які присвячені темі втрати, смерті і оновлення. Центральним образом є жіноча фігура Піфії – високої жриці храму Аполлона, яка символізує мудрість і самопізнання. Художниця використовує традиційні для ромської культури матеріали, такі як тканини, вишивку. Проте поєднує їх з сучасними формами, створюючи новий погляд на ромську спадщину. Творчість Делейн Ле Бас репрезентує ромську ідентичність в контексті сучасного мистецтва. Вона зображує ромів глибоко вкоріненими в історію, але водночас відкритими до міжкультурного діалогу та експериментів [5].

У ХХІ ст. образ ромів у візуальних мистецтвах набуває більшої соціально-політичної загостреності та актуальності. Це пов'язано з активною позицією сучасних ромських митців, які використовують мистецтво для боротьби за права та проти дискримінації своєї спільноти. У своїх творах вони порушують актуальні питання, з якими стикаються роми в повсякденному житті – бідність, соціальне виключення, упереджене ставлення. Таке соціально ангажоване мистецтво має на меті не лише відобразити реалії, але й спонукати глядача до емпатії та солідарності з ромами в боротьбі за рівноправність. Воно сприяє усвідомленню нагальних проблем національної меншини та формуванню суспільної підтримки позитивних змін. Однак, слід зазначити, що попри позитивні зміни, як і в мистецькому, так і в інформаційному просторі, існують також традиційні стереотипи, які й досі пов'язують ромів з бідністю, дрібною злочинністю та жебрацтвом. Ці стереотипи прослідковуються передусім в образотворчому мистецтві та медіа, але вони зазнають критики та значного осуду в ромських громадах та в небайдужих громадських організаціях.

Ромські художники відіграють ключову роль у формуванні сучасного образу ромів в образотворчому мистецтві. На відміну від попередніх століть, коли їх зображення створювали переважно художники інших національностей, сьогодні роми активно репрезентують власну культуру та

ідентичність. Такі митці, як Емілія Рігова, Даміан Ле Бас, Делейн Ле Бас, Ян Беркі та інші у своїй творчості спираються на особистий досвід та розуміння ромської спадщини. Вони зображують історію, побут, традиції ромів, а також порушують актуальні соціальні теми. Мистецтво для цих художників – не лише форма самовираження, а й засіб підтримки ромської громади та боротьби зі стереотипами. Їхні роботи формують новий, сучасний образ ромів як невід'ємної частини європейського суспільства [4].

У ХХІ ст. відбулися суттєві зміни у презентації ромської культури та ідентичності у візуальних мистецтвах. Якщо раніше образ ромів у живописі, графіці та скульптурі створювали переважно художники інших національностей, то нині ця тема стає прерогативою самих ромських митців. Причин такої трансформації декілька. По-перше, протягом століть ромів зображували у стереотипний, екзотизуючий спосіб, підкреслюючи їхню відмінність та «інакшість». Тому наразі актуальною є саморепрезентація – можливість ромів говорити від власного імені та створювати автентичний образ своєї спільноти. По-друге, ромські митці, як ніхто інший, можуть передати тонкощі та нюанси ромської культури – її цінності, традиції, фольклор, а це сприяє руйнуванню стереотипів та формуванню реалістичного бачення ромів у мистецтві та суспільній свідомості. По-третє, ромське мистецтво набуває ознак соціальної критики та активізму. Сучасні ромські художники часто порушують у своїх роботах гострі питання дискримінації, утисків, геноциду – те, що хвилює їх особисто та їхню спільноту. Таке «мистецтво протесту» має на меті привернути увагу до проблем ромів та боротьби за рівноправність. Натомість художники інших національностей часто уникають цієї тематики, аби не бути звинуваченими в культурній експропріації чи навіть расизмі. Створюючи роботи про ромів, вони ризикують бути неправильно зрозумілими. Хоч, деякі сучасні митці, не будучи ромами, також звертаються до цієї теми з позицій емпатії та солідарності. Вони співпрацюють з ромськими громадами, щоб краще зрозуміти їхні проблеми, а не нав'язувати зовнішнє бачення. Отже, у ХХІ ст. відбувається перехід від зовнішньої репрезентації ромів до саморепрезентації. Це пов'язано з руйнуванням стереотипів, соціальною критикою та боротьбою ромських митців за рівні права. Ромське мистецтво

набуває нового звучання як автентичний голос цієї етнічної спільноти.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше комплексно досліджено трансформацію образів ромів в європейському образотворчому мистецтві середини ХХ – початку ХХІ ст. в мистецтві ромських митців, які сформували новий образ своєї спільноти. З'ясовано, що ромські художники використовують нові форми сучасного мистецтва для передачі складних реалій ромських громад сьогодення, поєднують традиційні ромські мотиви та техніки з авангардними ідеями та новими медіа, щоб передати ромську ідентичність інноваційними способами.

Висновки. Образ ромів у європейському образотворчому мистецтві зазнав помітної еволюції – від екзотизації та ідеалізації на початку Нового часу до більш реалістичних і критичних зображень останнім часом. У ранніх зображеннях переважали стереотипні уявлення про ромів як про кочівників, ворожок і музикантів, що відображало погляди сторонніх людей. Ромські художники-новатори на початку ХХ ст. проклали шлях до саморепрезентації та передали ромську ідентичність і культуру з внутрішньої точки зору. Сьогодні ромські художники формують сучасний образ своєї спільноти використовуючи нові форми мистецтва.

Література

1. Данілкин О. Культура циган України: минуле і сучасність. Київ, 2001. 77 с.
2. Липа К. Разом і нарізно. Виставка «Роми – це ми». *Artukraine.com*. URL: <https://artukraine.com.ua/a/razom-i-narizno-vistavka-romi--ce-mi/> (дата звернення: 16.12.2023).
3. Фісун К. Антиколоніальний дискурс у візуальних образах Сходу ХІХ століття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2022. Вип. 65. С. 13–22. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-65-02>.
4. Delaine Le Bas – ‘a strange and interesting journey’. *Travellers Times*. URL: <https://www.travellerstimes.org.uk/features/delaine-le-bas-strange-and-interesting-journey> (дата звернення: 22.12.2023).
5. Delaine Le Bas. *Secession*. URL: https://secession.at/ausstellung_delaine_le_bas_en (дата звернення: 14.12.2023).
6. Shamus McPhee, Artist & Activist. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/shamus-mcph-ee-artist-activist/> (дата звернення: 14.12.2023).
7. Valóságon túli világ a Hegyvidéki Kulturális Szalonban. *Hegyvidekujags.hu*. URL: <https://hegyvidekujags.hu/archivum-2017-aprilis-25/valosagon-tuli-vilag> (дата звернення: 22.12.2023).

References

1. Danilkin, O. (2001). Gypsy culture of Ukraine: past and present. Kyiv [in Ukrainian].
2. Lypa, K. Together and separately. The exhibition «We are all Roma». Artukraine.com. Retrieved from: <https://artukraine.com.ua/a/razom-i-narizno-vistavka-romi--ce-mi/> [in Ukrainian].
3. Fisun, K. (2022). Anticolonial Discourse in the Visual Images of the East of the XIX Century. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, 65, 13–22 [in Ukrainian].
4. Delaine Le Bas – ‘a strange and interesting journey’. *Travellers Times*. Retrieved from: <https://www.travellerstimes.org.uk/features/delaine-le-bas-strange-and-interesting-journey> [in English].
5. Delaine Le Bas. *Secession*. Retrieved from: https://secession.at/ausstellung_delaine_le_bas_en [in English].
6. Shamus McPhee, Artist & Activist. *Romani Cultural & Arts Company*. Retrieved from: <https://www.romaniarts.co.uk/shamus-mcphee-artist-activist/> [in English].
7. A world beyond reality at the Mountain Cultural Salon. *hegyvidekujsag.hu*. Retrieved from: <https://hegyvidekujsag.hu/archivum-2017-aprilis-25/valosagon-tuli-vilag> [in Hungarian].

*Стаття надійшла до редакції 05.01.2024
Отримано після доопрацювання 08.02.2024
Прийнято до друку 16.02.2024*